

Лев Гула

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, доц.,
професор кафедри кримінального права і процесу

Василь Черепушак

канд. юрид. наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

© Гула Л., Черепушак В., 2018

Розглянуто поняття та змісту судово-медичної експертизи. Охарактеризовано судово-медичну експертизу з встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Визначено методи, які застосовують при визначенні ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Окреслено чинники, що зумовлюють помилки судово-медичних експертиз та способи їх виявлення.

Ключові слова: медичні знання; судова експертиза; тілесні ушкодження; особа потерпілого; методи дослідження; експертні помилки.

Лев Гула, Василь Черепушак

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ИЗ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТЕПЕНИ ТЯЖЕСТИ ТЕЛЕСНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ

Рассмотрены понятия и содержания судебно-медицинской экспертизы. Охарактеризована судебно-медицинская экспертиза из установления степени тяжести телесных повреждений. Определены методы которые применяются при определенных степени тяжести телесных повреждений. Очерченно факторы, которые предопределяют ошибки судебно-медицинских экспертиз и способы их выявления.

Ключевые слова: медицинские знания; судебная экспертиза; телесные повреждения; лицо пострадавшего; методы исследования; экспертные ошибки.

Lev Hula

Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Criminal Law and Procedure,
Sc. D., Prof.

Vasyl Cherepuchak

Ph.D.

FEATURES OF LEADTHROUGH OF MEDICO-LEGAL EXAMINATION ARE FROM DETERMINATION OF DEGREE OF WEIGHT OF BODILY HARMS

It is considered concept and maintenance of medico-legal examination. Medico-legal examination is described from establishment of degree of weight of bodily harms. Certainly

methods which are used at certain degree of weight of bodily harms. Outlined factors which predetermine the errors of medico-legal examinations and methods of their exposure.

Key words: medical knowledges; judicial examination; bodily harms; face of a victim; research methods; expert errors.

Постановка проблеми. Під час досудового розслідування кримінальних проваджень, вчинених проти життя і здоров'я особи, виникають складні завдання медичного характеру, які не можуть бути вирішені внаслідок проведення слідчих (розшукових) дій – встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. З метою підвищення ефективності судово-медичних експертиз є визначення змісту поняття такого дослідження, що обумовлено для безпомилкового їх проведення та усунення недоліків на практиці, розроблення науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення такого дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Розроблення проблеми судово-медичної експертизи тілесних ушкоджень здійснили вчені та практики, такі як А. Л. Антонов, О. І. Герасименко, А. А. Бабанін, О. М. Бандурка, Е. Х. Барінов, О. В. Біловицький, Д. В. Богомолів, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, П. П. Грицаєнко, О. М. Гурон, Л. М. Зарицький, В. І. Кононенко, В. Н. Крюков, Б. В. Михайличенко, В. Д. Мішалов, В. О. Ольховський, Ю. І. Піголкін, О. Ю. Скрєбкова, В. М. Смолянінов, Н. Н. Тагаєв та ін.

О. І. Герасименко, досліджуючи поняття судово-медичної експертизи наводить, що на основі медичних знань здійснюється дослідження живих осіб з метою визначення характеру та тяжкості нанесених тілесних ушкоджень для розв'язання питань, які стоять перед досудовим слідством, що виникають під час розслідування конкретного злочину [1, с. 165].

Мета статті – визначити особливості проведення судово-медичної експертизи з встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень та з'ясування експертних помилок.

Виклад основного матеріалу. Судово-медична експертиза з встановлення нанесення ступеня тяжкості нанесення тілесного ушкодження особам становить близько 80 % усіх судово-медичних експертиз, які проводяться. Під час експертизи встановлюється механізм спричинення ушкоджень здоров'ю особі за конкретних обставин та низка інших питань мають істотне значення для досудового розслідування багатьох злочинів і судового розгляду у кримінальних провадженнях і цивільних справах. У результаті проведення таких експертиз отримують дані, що мають важливе значення для доказування у кримінальному судочинстві. У більшості випадків такі експертизи проводять за злочинами проти життя та здоров'я особи, зґвалтування, зараження венеричними захворюваннями та ВІЛ-інфекцією тощо.

Проведення судово-медичної експертизи тілесних ушкоджень здійснюється під час дослідження живої особи і визначається, які органи пошкоджені, переломні кістки та ін. [1, с. 165].

Експерт (від лат. *expertus* - той, що знає з досвіду, досвідчений) [2, с. 279]. Відповідно до методичних розробок судово-медичним експертом може бути особа, яка має медичну освіту та досвід з дослідницької роботи щодо встановлення характеру тілесних ушкоджень.

Є. І. Макаренко зазначає, що у кримінальних провадженнях про злочини проти життя і здоров'я особи судово-медична експертиза призначається “у тих випадках, коли у потерпілого або кого-небудь із підозрюваних є тілесні ушкодження”, а в низці випадків “така експертиза може надати слідчому допомогу у виявленні дійсного механізму нападу” [3, с. 85].

На думку А. Я. Целіщева, такі дослідження призначають для отримання відповідей на питання медичного і біологічного характеру з метою визначення наявності, характеру і ступеня важкості тілесних ушкоджень [4, с. 36].

Висновки судово-медичної експертизи слугують доказами в кримінальних провадженнях, які вчинені проти здоров'я особи [5, с. 71].

Спеціальні знання експерта застосовують у випадках, коли встановити істину у кримінальних провадженнях неможливо.

Норми права визначають діяльність експерта як діяльність із застосування спеціальних знань у дослідженні окремих явищ чи подій [6, с. 144–149].

В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль стверджують, що експертні дослідження ґрунтуються на досягненнях науки та техніки і професійності експертів [7, с. 22].

О. О. Бондаренко зараховує до експертної діяльності загальні людські знання в окремій сфері [8, с. 6].

Ю. Г. Корухов підкреслює, що експертна діяльність основана на загальних наукових досягненнях людства [9, с. 18].

Інші наголошують, що для проведення судової експертизи необхідні відповідні спеціальні знання та навички її проведення [10, с. 49–50].

У медичній енциклопедії визначено, що об'єктами зазначеної експертизи є потерпілі, звинувачувані та інші особи, щодо яких виникають питання медичного характеру [11, с. 332–333].

Під час проведення експертизи й отримання вірогідного висновку важливе значення має оцінка результатів медичного обстеження під-експертного та вивчення відповідної медичної документації. Усю медичну документацію розглядають як доповнення до основного дослідження живої особи [12, с. 322].

Підставами для проведення дослідження живої людини є насамперед наявні пошкодження тіла людини та його органів та відповідне рішення суду.

Відповідно до нормативних актів МОЗ такими пошкодженнями є нанесення шкоди здоров'ю людини в результаті впливу фізичних, хімічних, біологічних і психогенних факторів зовнішнього середовища” [13, с. 2].

До видів тілесних пошкоджень, встановлених судово-медичними правилами, належать травма голови, переломи кісток, втрата функцій окремих органів [14, с. 6, 7].

Медичні погляди на тілесні ушкодження представляють собою процес здійснення розладів анатомічної цілості тканин, органів, їх функцій, які руйнуються під час впливу фізичних, хімічних, біологічних, психічних дій зовнішнього середовища [15, с. 20].

Також необхідно зазначити: якщо була надана не якісна медична допомога потерпілому, яка спричинила негативні наслідки, то визначення характеру тілесних ушкоджень здійснюється на загальних підставах.

Деякі автори наголошують, що, вживаючи термін “тілесні ушкодження”, спираються на норми права спричинення шкоди здоров'ю травматичного походження [16, с. 127]. У другому визначенні сказано, що термін “тілесне ушкодження” є правовим поняттям, а не медичним, медики використовують поняття “ушкодження”, “травма” [17, с. 89]. В. Векселенко, М. Галукова пропонують вживати термін “ушкодження”, водночас експерти зазначають, що вживання терміна “травма” стилістично не доцільне [18, с. 8]. Вдалою є пропозиція Г.М. Борзенкова, який наголошує, що унікальною дефініцією визначення цього поняття є завдання здоров'ю шкоди [19, с. 166–168].

З медичного погляду, тілесне ушкодження – це порушення анатомічної цілості тканин, органів або їхніх фізіологічних функцій, які виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних та інших. У юриспруденції тілесні ушкодження розрізняють за ступенем тяжкості: тяжкі (статті 121, 123, 124, 128), середньої тяжкості (статті 122, 128), легкі (ст. 125) КК України.

За основу беруть порівняння норм нині чинного Закону України – Кримінального кодексу України 2001 р.(ст. 121–125) із положеннями підзаконного акту “Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень”,затвердженими наказом МОЗ України № 6 від 17.01.95 р.

До тяжких тілесних ушкоджень належить пов'язане з небезпекою для життя в момент заподіяння, з втратою будь-якого органа або втратою органом його функцій тощо. Якщо нанесено травму обличчю, то його визначають його незгладиме пошкодження, коли після операції не вдалося його відновити.

Такі висновки експерта є дуже складними, оскільки визначити незгладиме обличчя визначення немає в судовій експертизі. М. І. Авдєєв підкреслює, що визначення обличчя, яке втратило красу чи привабливість, – поняття риторичне [20, с. 56].

До пошкоджень середньої важкості належить втрата працездатності менш як на одну третину, переважно, це пошкодження, пов'язані з тимчасовою втратою окремих функцій.

Визначення більш тривалого розладу здоров'я визначається як більше трьох тижнів хвороба. Для визначення втрата працездатності незначна: це її втрата на десять відсотків.

У кримінально-правовій теорії, судовій медицині та правозастосовній практиці використовують такі критерії визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: головний патолого-анатомічний (медичний) і два додаткові – економічний та естетичний. Тілесні ушкодження необхідно відрізнити від удару, побиттів, інших насильницьких дій, мордування, які завдають фізичного болю, але не спричиняють тілесних ушкоджень (тобто прямо до них не належать) [21, с. 301].

Побої являють собою процес нанесення значних ударів з спричинення фізичного болю. Під поняттям мордування розуміється процес нанесення болю та страждань потерпілому. До катування належать дії пов'язані з мученням та завдання страждання потерпілому [21, с. 307–312].

Методика судово-медичної експертизи з встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень складається з системи методів, що використовуються під час їх визначення, до яких належать: загальний діалектичний метод, загальнонаукові та власні медичні методи. Використовують такі види загальнонаукових методів дослідження: спостереження, опис, узагальнення, моделювання, експерименту та ін. До власних медичних методів наукового пізнання належать: морфологічні, клінічні, імуносерологічні, фізико-оптичні, рентгенологічні, фотографічні, хроматографічні, спектральні, математико-статистичні та ін.

Основні методи судово-медичної експертизи можна поділити на біологічні, біофізичні і біохімічні. Для вирішення низки проблем використовують методи фізичної і аналітичної хімії, об'єднані в особливу дисципліну – судову хімію, а також досягнення фізико-технічних наук. Крім цього, судова медицина включає елементи юридичних наук – кримінального права і криміналістики. Криміналістика вивчає способи розслідування злочинів. У сферу судової медицини входять питання ідентифікації особистості і зняття, за допомогою якого наносять тілесні ушкодження (зняття травми), методів пошуку, огляду, збереження слідів злочину і т.д. Серед біологічних методів перше місце по праву займає морфологічний, що полягає у вивченні структури органів, тканин і клітин організму з метою виявлення патологічних змін, пошкоджень або ідентифікують ознак, що становлять предмет інтересів правоохоронних органів.

Доведено, що помилки судово-медичних експертиз відбуваються в результат необережності (85 %), або ненавмисних дій щодо фальсифікації висновку (15 %).

Аналіз експертної практики доводить, що здійснюються помилки слідчих органів: при визначенні питань експерту (50 %); невчасне скерування речових доказів та доставляння особи потерпілого до експертної установи (25 %); ненадання в повному обсязі матеріалів кримінального провадження за фактом нанесення тілесних ушкоджень (15 %); невчасно надані відповіді за запитом експерта щодо представлення додаткових матеріалів (10 %).

Під час вивчення слідчо-експертної діяльності, за злочинами проти життя і здоров'я особи встановлено, що виявлення судово-медичних експертних помилок були: в процесі проведення додаткової перевірки самим експертом ходу і результатів проведеного ним дослідження (28 %); під час повторного дослідження висновку експертом (20 %); залучення інших експертів щодо вивчення висновку експерта (19 %); призначення повторної чи комісійної експертизи (14 %); під час комплексної перевірки експертного підрозділу представниками МОЗ (5 %); під час оцінки висновку експерта слідчим або судом (14 %).

Висновки. Судову медичну експертизу призначають у випадках, коли для встановлення характеру тілесних ушкоджень необхідні медичні знання. Методика судово-медичної експертизи з встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень складається з системи загальних та спеціальних методів, що використовуються під час їх визначення.

Використання спеціальних судово-медичних знань, під час проведення судової експертизи у кримінальних провадженнях злочинів проти життя і здоров'я особи, дає змогу з'ясувати найважливіші питання, пов'язані зі встановленням механізму правопорушення, встановленням характеру і ступеня шкоди, спричиненої здоров'ю, а в багатьох випадках – встановити особу, яка підлягає притягненню як обвинувачена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герасименко О. І., Антонов А. Г., Комісарова Н. О., Комісаров М. Л. Судова медицина: підручник / за заг. ред. Герасименка О. І. К.: КНТ, 2014. 360 с. 2. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 / за заг. ред. д-ра філог. наук, проф. В. В. Дубічинського. Х.: ВД “ШКОЛА”, 2009. 1008 с. 3. Макаренко Е. И. Расследование разбойных нападений с проникновением в жилища : [учеб. пособ.] / Макаренко Е. И. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1991 р. 88 с. 4. Целищев А. Я. Расследование грабежей и разбоев в условиях крупного города : [лекц.] / Целищев А. Я. М. : МВШМ МВД СССР, 1986. 40 с. 5. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. К.: Алерта, 2014. 420 с. 6. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те, допов. і перероб. К.: Правова Єдність, 2017. 824 с. 7. Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учебн. пособие / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. К.: Изд-во Киев. унта, 1987. 100 с. 8. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. О. Бондаренко. Х., 2004. 19 с. 9. Корухов Ю. Г. Правовые основания применения научно-технических средств при расследовании преступлений / Ю. Г. Корухов. М.: Юрид. лит-ра, 1974. 28 с. 10. Криміналістика. Академічний курс: підруч. / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, І. Бояров [та ін.]. К.: Юрінком Інтер, 2011. 504 с. 11. Медична енциклопедія / П. І. Червяк. Вид. 3-те, допов.. К.: Вид. центр “Просвіта”, 2012. 1504 с. 12. Міжнародна поліцейська енциклопедія. У 10 т. / відп. редактори Є. М. Мойсеев, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Атіка. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій, 2010.1008 с. 13. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ МОЗ № 6 від 17.01.95 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>. 14. Кримінальне право України. Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, Борисов, В. І. Тютюгін. 5-те вид. переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 680 с. 15. Бойко С. О. Судово-медична експертиза визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Навчальний посібник.-Ужгород: СМП “Інватор”, 2003. 228 с. 16. Шарапов Р., Коновалов А. Понятие вреда здоровью в условиях правовой дезориентации судебно-медицинской экспертизы живых лиц. Уголовное право, 2007. № 1. С. 127–130. 17. Авдеев М. И. Преступления против личности уголовно-правовая терминология. *Правоведение*, 1979. № 2. С. 89–81. 18. Векселенко В., Галюкова М. Уголовно-правовой анализ понятия “вред здоровью”. *Уголовное право*, 2007. № 1. С. 7–11. 19. Борзенков Г. Н. Преступления против жизни и здоровья: закон и правоприменительная практика : учеб.-практ. пособ. / Г. Н. Борзенков. М. : Зеркало, 2008. 256 с. 20. Авдеев М. И. Судебно-медицинская экспертиза живых лиц / М. И. Авдеев. М. : Медицина, 1968. 376 с. 21. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України. Д. С. Азаров, В. Г. Гришук, А. В. Савченко та ін. За ред. О. М. Джузи, А. В. Савченко, В. В. Ченя. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.

REFERENCES

1. Herasymenko O. I., Antonov A. H., Komissarova N. O., Komissarov M. L. *Sudova medytsyna* [Forensic medicine]: pidruchnyk // Za zah. red. Herasymenka O. I. K.: KNT, 2014. 360 p. 2. *Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 100 000* [Modern Dictionary of the Ukrainian Language: 100 000] / Za zah. red. d-ra filoh. Nauk, prof.. V. V. Dubichinskoho. Kh.: VD “ShKOLA”, 2009. 1008 p. 3. Makarenko E. Y. *Rassledovanye razboinykh napadeniy s pronyknovenyem v zhylyshcha* [Investigation of robbery attacks with the penetration into the dwelling] : [ucheb. posob.] / Makarenko E. Y. Tashkent: TVSh MVD SSSR, 1991 r. 88 p. 4. Tselyshchev A. Ya. *Rassledovanye hrabezhei y razboev v uslovyakh*

krupnoho horoda[Investigation of robbery and robbery in the conditions of a large city] : [leks.] / Tselyshchev A. Ya. M. : MVShM MVD SSSR, 1986. 40 p. 5. Tertyshnyk V.M. *Kryminalnyi protses Ukrainy. Osoblyva chastyna* [The criminal process of Ukraine. Special part]: pidruchnyk. Akademichne vydannia. K.: Alerta, 2014. 420 p. 6. Tertyshnyk V. M. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Vyd. 13-te, dopov. i pererob* [Scientific and practical commentary of the Criminal Code Procedural Code of Ukraine. Kind of 13th, reports. and processing.]. K.: Pravova Yednist, 2017. 824 p. 7. Lysychenko V. K. *Yspolzovanye spetsyalnykh znanyi v sledstvennoi y sudebnoi praktyke* [Use of special knowledge in investigative and judicial practice: academic. manual]: uchebn. posobye / V. K. Lysychenko, V. V. Tsyrykal. K.: Yzd-vo Kyev. un-ta, 1987. 100 p. 8. Bondarenko O. O. *Protseualnyi status obiznanykh osib ta yikh pravovidnosyny z diznavachem i slidchym u kryminalnomu sudochynstvi* [Procedural status of informed persons and their legal relationship with the detective and investigator in criminal proceedings: author's abstract]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / O. O. Bondarenko. X., 2004. 19 p. 9. Korukhov Yu. H. *Правовые основания применения научно-технических средств при расследовании преступлений* [Legal bases of application of scientific and technical means in the investigation of crimes] / Yu. H. Korukhov. M.: Yuryd. lyt-ra, 1974. 28 p. 10. *Kryminalistyka. Akademichnyi kurs* [Academic course: underground.]: pidruch. / T. V. Varfolomeieva, V.H. Honcharenko, I.Boiarov [ta in.]. K.: Yurinkom Inter, 2011. 504 p. 11. *Medychna entsyklopediia*. [Medical Encyclopedia.] / P. I. Cherviak. Vydannia 3-te, dopovnene. K.: Vyd. tsentr "Prosvita", 2012. 1504 p. 12. *Mizhnarodna polityseiska entsyklopediia* [International Police Encyclopedia.]. U 10t. / vid. redaktory Ye. M. Moisieiev, V. Ia. tatsii, Yu. S. Shemshuchenko. K.: Atika. T. V. Kryminalno-protseualna ta kryminalistychna diialnist polityseiskykh orhanizatsii, 2010.1008 p. 13. *Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzhen* [The rules of forensic medical determination of severity of bodily harm]: Nakaz MOZ No. 6 vid 17.01.95 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>. 14. *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna*. [Criminal law of Ukraine. Special part] / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin ta in.; za red.. V. Ia. Tatsiia, Borysov, V. I. Tiutiuhin. 5-te vyd. pererob. i dopov. Kh.: Pravo, 2015. 680 p. 15. Boiko S. O. *Sudovo-medychna ekspertyza vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzhen* [Forensic medical examination of the degree of gravity of bodily injuries]: Navchalnyi posibnyk. Uzhhorod: SMP "Invazor", 2003. 228 p. 16. Sharapov R., Konovalov A. *Poniatye vredaz doroviu v usloviakh pravovoi dezoryentatsyy sudebno-medysynskoi ekspertyzy zhyvykh lyts. Uholovnoe pravo* [The concept of harm to the drove in the conditions of legal disorientation of forensic examination of living persons. Criminal Law], 2007. No. 1. P. 127–130. 17. Avdeev M. Y. *Prestupleniya protyv lychnosti uholovno-pravovaia terminolohiia. Pravovedenye* [Crimes against personality criminal-law terminology. Jurisprudence], 1979. No. 2. P. 89–81. 18. Vekselenko V., Haliukova M. *Uholovno-pravovoi analiz poniatyia "vred doroviu". Uholovnoe pravo* [Criminally-legal analysis of the notion of "harm to health". Criminal Law.], 2007. No. 1. P. 7. 11. 19. Borzenkov H. N. *Prestupleniya protyv zhyzny y zdorovia : zakon y pravopymenytelnaia praktyka : uchebno-praktych. Posobye* [Crimes against life and health: law and law-abiding practice: educational and practical. allowance] / H. N. Borzenkov. M.: Zerkalo, 2008. 256 p. 20. Avdieiev M. Y. *Sudebno-medysynskaia ekspertyza zhyvykh lyts* [Forensic medical examination of living persons] / M. Y. Avdieiev. M.: Medytsyna, 1968. 376 p. 21. *Naukovo-praktychnyi komentar kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [A practical and practical commentary on the criminal code of Ukraine]. D. S. Azarov, V. H. Hryshchuk, A. V. Savchenko ta in. za red. O. M. Dzhuzhy, A. V. Savchenko, V. V. Chenieia. K.: Yuryнком Inter, 2017. 1104 p.

Дата надходження: 04.10.2018 р.